

บทที่ 6

การศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียนในปัจจุบันมีบทบาทสำคัญในวงการศึกษ เพราะการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นวิธีการให้การศึกษารูปแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากวิธีที่เคยใช้กันมา โดยเป็นวิธีการให้การศึกษามุ่งสนองต้องการของบุคคลและสังคมได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพิ่มโอกาสของการศึกษาเพื่อการทำเทียมกันของประชาชน และที่สำคัญคือผู้เรียนไม่จำเป็นต้องเข้าโรงเรียนหรือสถาบันใดสถาบันหนึ่งโดยเฉพาะเพื่อการศึกษา อย่างไรก็ตาม ภาระการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนก็ยังไม่สามารถจะแยกกันเด็ดขาดจากการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนเช่นเดิมได้ แต่มีความสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกันและกันเพื่อมุ่งตอบสนองนโยบาย การจัดการศึกษาเพื่อชีวิตให้สมบูรณ์และมีความหมายยิ่งขึ้น

1. ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ในวงการศึกษแต่เดิมนั้นจะมีคำที่ใช้เรียกประเภทใหญ่ของการศึกษาอยู่ 2 คำ คือ การศึกษาในโรงเรียนหรือการศึกษาเป็นทางการ (Formal Education) และการศึกษาตามธรรมชาติหรือการศึกษาไม่เป็นทางการ (Informal Education) ตามความหมายเดิมนั้น การศึกษาตามธรรมชาติหรือการศึกษาไม่เป็นทางการ จะครอบคลุมกิจกรรมทางการศึกษาทุกอย่างที่อยู่นอกระบบโรงเรียนด้วย ดังนั้น การศึกษาไม่เป็นทางการจึงกว้างขวางมาก รวมทั้งเรียนจากการทำงาน การเล่น การพักผ่อน การอ่าน การรับฟังวิทยุ ทุโทรทัศน์ การท่องเที่ยว การดูพิพิธภัณฑ์ การประชุมอบรม การสัมผัสกับสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่รอบตัวเป็นประจำวัน และอื่น ๆ นานัปการ

ในสังคมดั้งเดิม การศึกษาเป็นสิ่งที่มียู่แล้วโดยธรรมชาติ และเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การศึกษาโดยธรรมชาตินี้มีความมุ่งหมายเพื่อจะปลูกสร้างนิสัย เจตคติ ทักษะ คุณธรรม ความรู้แก่บุคคล ข้อที่แตกต่างกับการศึกษาในปัจจุบันก็คือ ในสมัยนั้นบุคคลแต่ละคนเป็นผู้เรียนรู้ด้วย

ตนเอง ชีวิตของคนในยุคหนึ่งแต่ละวันอยู่กันในครอบครัวและมีชีวิตอยู่กับการทำงาน การพักผ่อน การเข้าร่วมพิธีกรรมตามจารีตประเพณีปะปนกันไป การเรียนรู้ย่อมเกิดขึ้นได้เองจากกิจกรรม ดังกล่าว จากการดูแลของแม่ การนำพาลูกไปล่าสัตว์ และแสวงหาอาหารของพ่อ จากการสำรวจสัตว์ พืช และสิ่งแวดล้อมรอบตัว จากการฟังเล่านิทานจากผู้มีอาวุโส จากบทสวดมนต์ของพระ ฯลฯ กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นการศึกษาโดยธรรมชาติ ซึ่งคนในยุคก่อนนี้ได้รับความรู้ ความชำนาญ การอบรมในด้านคุณธรรมสืบทอดกันมา จนแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีอยู่ในที่ต่างๆ (Faure, 1972 : 45)

เป็นที่ยอมรับของนักการศึกษาทั่วโลกว่า การเรียนรู้ในโรงเรียนอย่างเดียวคงจะไม่เพียงพอที่จะให้ครอบคลุมความรู้ ทักษะ และความสามารถที่จำเป็นจะต้องใช้ในชีวิตของคนแต่ละคนได้ การเรียนรู้โดยธรรมชาติหรือไม่เป็นทางการย่อมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองต่อเนื่องไปตลอดชีวิต แต่การเรียนรู้ในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นได้จริงหรือไม่ และจะเพียงพอแก่ความจำเป็นและความต้องการของบุคคลหรือไม่ ก็เป็นเรื่องที่ไม่สามารถตอบได้ เพราะไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบอย่างจริงจังในการวางแผนและดำเนินการให้ความรู้แก่ประชาชน จะมีก็เพียงการให้ความรู้เฉพาะเรื่อง เฉพาะอย่าง ตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานแต่ละหน่วยเท่านั้น ดังนั้น ประชาชนโดยทั่วไปก็ยังขาดโอกาสที่จะได้รับความรู้ตามความจำเป็นและความต้องการของเขาอย่างครอบคลุมและต่อเนื่องจนตลอดชีวิต

โดยเหตุนี้ จึงมีการแยกการศึกษาที่จัดขึ้นนอกโรงเรียนเป็น 2 พวก (อดิสัย ชาติ-กำแหง, 2529:200) **พวกแรก** เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตามโอกาส โดยหน่วยงานผู้จัดไม่มีวัตถุประสงค์จะจัดเป็นการศึกษา แต่ผู้เรียนอาจได้รับประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันไปเป็นผลพลอยได้ ดังเช่นรายการโฆษณาทางวิทยุและโทรทัศน์ การดูภาพยนตร์ การท่องเที่ยว การพบปะสนทนากับเพื่อนฝูง ตลอดจนการจัดแหล่งวิชา เช่น ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น การศึกษาที่เกิดขึ้นตามโอกาสนี้เรียกว่า การศึกษาตามธรรมชาติหรือการศึกษาไม่เป็นทางการ (Informal Education) **ส่วนพวกที่สอง** เป็นการศึกษาที่ผู้จัดตั้งใจจะจัดเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ทักษะ และความสามารถเป็นความมุ่งหมายหลัก ดังเช่น จัดให้มีการฝึกอบรมตามหลักสูตรที่วางไว้อย่างเจาะจง มีผู้สอน มีผู้เรียน มีกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างเป็นกิจลักษณะ ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่

เป็นแบบแผนเท่าไรนัก แต่ก็ทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ตามวัตถุประสงค์เฉพาะที่วางไว้ การศึกษาพวกที่สองนี้เรียกว่า การศึกษานอกโรงเรียน หรือการศึกษานอกระบบโรงเรียน (Nonformal Education) การแยกการศึกษานอกโรงเรียนออกจากการศึกษาตามธรรมชาติ จึงได้ประโยชน์เป็นอันมากในเชิงการจัดการศึกษา ทำให้สามารถวางแผนและดูแลรับผิดชอบอย่างเป็นทางการเป็นส่วนสัดได้

ดังนั้น การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นนอกโรงเรียนภาคปกติ แต่กิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในแต่ละสังคมนั้นมีความแตกต่างกันไป ทั้งนี้ อาจจะขึ้นอยู่กับกิจกรรมหรือผู้เข้ารับบริการเป็นตัวกำหนด

การให้ความหมายที่ชัดเจนที่สุดความหมายหนึ่งได้แก่ นิยามที่ให้โดย Philip H. Coombs (ICED, 1972:4) ดังนี้ "การศึกษานอกระบบโรงเรียนหมายถึง กิจกรรมการศึกษาทุกประเภทที่จัดขึ้นนอกเหนือจากกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียนภาคปกติ กิจกรรมเหล่านี้จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการด้านการเรียนรู้ตามแต่กลุ่มบุคคลจะสนใจ อาจจะเป็นกิจกรรมที่เสริมหรือต่อเนื่องกับกิจกรรมการศึกษาในโรงเรียน หรือในบางกรณีอาจจัดขึ้นเพื่อเป็นตัวเลือกหรือจัดขึ้นเพื่อแทนการมานั่งในโรงเรียนก็ได้"

จากความหมายที่ Coombs ได้ให้มานี้ อาจจะสรุปสาระสำคัญของการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ดังนี้ คือ

1. เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียนตามปกติในระบบโรงเรียน
2. เป็นกิจกรรมที่สังคมสนใจสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาโดยเฉพาะ
3. เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการเฉพาะเรื่องไม่ใช่สนองความต้องการโดยทั่วไปเหมือนกับการศึกษาในระบบโรงเรียน
4. กิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่อาจจะมีจุดมุ่งหมาย หรือเรียนสิ่งเดียวกันกับกิจกรรมในระบบโรงเรียนก็ได้ แต่ใช้วิธีการจัดการวิชาที่แตกต่างกันออกไป
5. สาระสำคัญที่แตกต่างไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียนอยู่ที่วิธีการจัดและกลุ่มบุคคลที่จะมารับบริการนั้น

2. ความจำเป็นที่ต้องมีการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้นนั้น เป็นเพราะการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ทุกประเทศให้ความสำคัญมากนั้น ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น เป็นเพราะมีข้อจำกัดหลายประการที่ไม่อาจจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายของการศึกษาที่แท้จริง และไม่อาจสนองแนวความคิดของการศึกษาตลอดชีวิตได้ และแทบทุกประเทศต้องประสบปัญหาทางการศึกษาหลายประการดังที่ ฟิลิป เอช คอมบ์ (Philip H. Coombs) เรียกว่า วิกฤตการณ์ทางการศึกษาของโลก (Coombs, 1968)

เป็นที่ทราบกันว่า ประชากรทั่วโลกจำนวนเป็นร้อยๆ ล้านคนที่อ่านหนังสือไม่ออก ซึ่งโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาไม่สามารถช่วยได้ ยิ่งกว่านั้นในประเทศกำลังพัฒนาที่พบว่า เยาวชนเกือบจะครึ่งหนึ่งที่มีความรู้ด้านหนังสือไม่ถึงขั้นใช้งานได้ และมีจำนวนไม่น้อยที่ล้มหนังสือ รวมทั้งบางส่วนก็ต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศ

การศึกษาในระบบโรงเรียนได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ นานา เป็นต้นว่า นักคิดอย่างอิวาน อิลลิช (Ivan Illich) และนักวางแผนการศึกษา เช่น ฟิลิป เอช. คอมบ์ (Philip H. Coombs) ได้เสนอแนะว่า การแก้ปัญหาดังกล่าวไม่เพียงแต่ขยายปริมาณโรงเรียนเท่านั้น แต่ควรจะมองหาวิธีการศึกษาแบบอื่น ๆ ที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นอีกด้วย (Illich, 1971)

การจัดการศึกษารูปแบบหนึ่งที่เป็นที่สนใจ และเป็นความหวังใหม่ทางการศึกษาก็คือ การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Nonformal education)

3. หน้าที่ของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

1. การศึกษานอกระบบโรงเรียนจัดขึ้นเพื่อ "ทดแทน" การศึกษาในระบบปกติ เพื่อให้ผู้ขาดโอกาสได้รับการศึกษาทดแทนในส่วนที่เขาขาดไป ดังเช่นบุคคลซึ่งไม่เคยเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาไม่สามารถอ่านเขียนได้ การศึกษานอกระบบก็ช่วยจัดหลักสูตรพิเศษ ช่วยสอนให้เขาอ่านเขียนได้ และในทำนองเดียวกันผู้ขาดโอกาสทางการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปก็อาจจะได้รับบริการทดแทนในลักษณะเดียวกันจนถึงมหาวิทยาลัย

2. การศึกษานอกระบบโรงเรียนจัดขึ้นเพื่อ "เสริม" การศึกษาในระบบหรือทำภาระอื่น ๆ ที่การศึกษาในระบบไม่ได้ทำ หรือทำไม่ทั่วถึง ดังเช่น การศึกษาในระบบอาจไม่สามารถสอนวิชาอาชีพได้เพราะขาดโรงงาน วัสดุอุปกรณ์และครูผู้ชำนาญการ ดังนั้น ก็อาจจะส่งนักเรียนไปเข้าฝึกงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือในกิจการผลิตต่าง ๆ เป็นการเสริมงานของการศึกษาในระบบให้เกิดความสมบูรณ์ในลักษณะเดียวกันนี้ กิจกรรมการศึกษานอกระบบอีกหลายรูปแบบก็อาจเข้ามาช่วย "เสริม" การศึกษาในระบบได้อย่างดี จากการดูงาน การท่องเที่ยว ทัศนศึกษา ห้องสมุด การศึกษาด้วยตนเอง พิพิธภัณฑสถาน ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ วีดีโอเทป ฯลฯ

3. ขยายโอกาสให้ประชาชนทุกเพศทุกวัยที่ขาดโอกาสได้รับการบริการทางการศึกษาดังเช่น เด็กก่อนวัยเรียนในสมัยก่อนไม่ได้รับความสนใจในด้านการศึกษามากนัก หากจะมีสถานบริการอยู่บ้างก็จำกัดอยู่ในตัวเมือง และเฉพาะบุคคลบางกลุ่มเท่านั้น การศึกษานอกระบบโรงเรียนพยายามขยายโอกาสให้ถึงบุคคลทุกวัย ตั้งแต่เด็กก่อนวัยเรียนไปจนถึงคนสูงอายุ ซึ่งยุติการประกอบอาชีพแล้ว ให้มีโอกาสพัฒนาตนเองอยู่ตลอดไป

4. การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาตลอดชีวิตจะบรรลุความสำเร็จได้จะต้องอาศัยการศึกษานอกระบบเป็นส่วนช่วยเหลือที่สำคัญที่สุด เช่นในการให้ความรู้เพิ่มเติมตามช่วงจังหวะที่เหมาะสม และจัดบริการข่าวสาร ข้อมูลให้แก่ประชาชน

5. การพัฒนาชนบท จำเป็นจะต้องอาศัยความรู้ ทักษะ ในหลายสาขาประกอบกันดังเช่น การเกษตรสาขาต่าง ๆ อุตสาหกรรมและการค้าขาย การขนส่ง และการชลประทาน สุขภาพอนามัย โภชนาการ การจัดการครอบครัว สหกรณ์ การจัดการชุมชน การปกครองท้องถิ่น การรู้หนังสือ ตลอดจนจะต้องมีทัศนคติในความร่วมมือ ฟังพาดตนเองและขยันหมั่นเพียร มีคุณธรรม และวัฒนธรรม ความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้จำเป็นจะต้องมีการฝึกอบรมให้ประชาชนได้มีความรู้ความสามารถเกิดขึ้นเพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ

6. เพื่อพัฒนาบุคคลให้เจริญก้าวหน้าโดยไม่หยุดยั้งจากขั้นต่ำ ไปสู่ขั้นสูงจนเต็มศักยภาพที่แต่ละคนจะพึงมีได้ เพื่อให้บุคคลสามารถแก้ปัญหาที่ประสบอยู่ประจำวันและปรับตนเองเข้ากับสังคมสิ่งแวดล้อม

การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะทำหน้าที่ในการเสริม ขยายหรือทดแทนการศึกษาในระบบ แต่จะเห็นได้ว่า เป้าหมายสำคัญในการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะเน้นหนักไปในการจัดการศึกษาแก่ประชากรตามเป้าหมาย (เกียรตินิชัย พงษ์พานิชย์, 2521 : 39) ดังนี้คือ

1. ผู้ที่ขาดโอกาสได้รับการศึกษาจากโรงเรียนในระบบปกติ
2. ผู้ที่ต้องหยุดเรียนกลางคัน หรือไม่จบการศึกษาภาคบังคับ
3. ผู้ที่ไม่รู้หนังสือเลย หรือผู้ที่เมื่อจบการศึกษาแล้วกลับล้มหนังสือในภาคหลัง เพราะเหตุที่ไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อในระดับสูงอย่างต่อเนื่องขึ้นไป

เมื่อพิจารณาประชากรอันเป็นเป้าหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนข้างต้นนั้นแล้ว จะเห็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งก็คือ กลุ่มประชากรดังกล่าวนี้เป็นประชากรที่อยู่นอกโรงเรียน ซึ่งควรจะต้องมีความหมายครอบคลุมคนต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

1. เด็กในวัยก่อนเข้าโรงเรียน
2. เด็กที่ต้องออกจากโรงเรียนระดับประถมศึกษาโดยไม่ทันเรียนจบ
3. เด็กในวัยประถมศึกษาซึ่งไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในโรงเรียน
4. ผู้ที่จบการศึกษาในระดับประถมแล้วแต่ไม่มีโอกาสได้เรียนสูงขึ้นไป
5. เด็กที่ต้องออกจากโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาโดยไม่ทันเรียนจบ
6. เด็กและเยาวชนในวัยมัธยมศึกษาซึ่งไม่มีโอกาสได้เข้าเรียนในโรงเรียน
7. ผู้ที่จบการศึกษาในระบบแล้ว แต่มีความจำเป็นต้องการได้รับความรู้ทักษะเพิ่มเติมตามแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษานอกระบบโรงเรียนส่วนหนึ่งเน้นทักษะเกี่ยวกับการเรียนรู้หนังสือเป็นประการสำคัญ แต่แท้จริงแล้วโครงการของการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะทำความเข้าใจไปกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น พัฒนาทักษะทางอาชีพ และการพัฒนาทักษะในวิถีทางซึ่งจะเป็นการสนองตอบต่อความต้องการของผู้เรียนและเป็นการปรับปรุงชีวิตให้อยู่ในสภาพที่ดีด้วย

4. ประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียนอาจจำแนกออกได้หลายรูปแบบ (อดิสรย์ ชาคิกำแหง, 2529 : 209-211) กล่าวคือ

1. **การศึกษาสายสามัญ (General Education)** อันได้แก่ การศึกษาขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ระดับอ่านออกเขียนได้ไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัย การศึกษาประเภทนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับคุณวุฒิต่าง ๆ ตามระดับที่ศึกษาดังเช่น คุณวุฒิเทียบเท่าประถมศึกษา มัธยมศึกษา ศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลายและอุดมศึกษา

2. **การศึกษาสายอาชีพ (Vocational Training)** ซึ่งจัดขึ้นตามความเหมาะสม แก่ท้องถิ่นและกลุ่มเป้าหมาย เช่น เกษตรกร อาจได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการปลูกพืช เลี้ยง สัตว์ การบำรุงรักษาพืชและสัตว์ การป้องกันและรักษาโรคในไร่นา การใช้เครื่องยนต์เล็ก การดูแลซ่อมแซมเครื่องมือ ผู้มีอาชีพด้านค้าขายก็อาจเรียนเรื่องการบัญชี การธุรกิจ ผู้มีอาชีพ ด้านหัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมก็อาจเรียนเรื่องการถักทอ การจักสาน การแกะสลัก ช่างเครื่อง ยนต์ ช่างไฟฟ้า ช่างวิทยุ-โทรทัศน์ ช่างโลหะ ฯลฯ ผู้มีอาชีพด้านคหกรรมก็อาจเรียนเรื่อง การตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดผม-เสริมสวย การประกอบอาหาร การประดิษฐ์ของชำร่วย ผู้ประกอบ อาชีพด้านศิลปะ ก็อาจเรียนด้านวาดรูป ปั้น ออกแบบ ฯลฯ

การศึกษาสายอาชีพเป็นการศึกษาที่กว้างขวาง และจะต้องดำเนินการโดยหน่วยงาน ต่าง ๆ จำนวนมาก

3. **การศึกษาด้านสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและชีวิตในครอบครัว** ได้แก่ การศึกษา เรื่องการป้องกันรักษาโรค การจัดสิ่งแวดล้อม การวางแผนครอบครัว โภชนาการ การดูแลเด็ก การรู้จักบริโภค ความสัมพันธ์ในครอบครัว นิรภัยศึกษา ฯลฯ

4. **การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการเมือง การปกครองท้องถิ่นและ ชุมชน การเป็นผู้นำและการให้บริการ** ได้แก่ การปกครอง การพัฒนาชุมชน กิจกรรมสาธารณะ การจัดกลุ่ม การจัดการ การออกเสียงเลือกตั้งในระดับต่าง การมีส่วนร่วมในการพัฒนา การศึกษาเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของพลเมือง สิทธิของสตรี การเมืองระหว่างประเทศ ขบวนการ แรงงาน องค์กรอาสาสมัคร ฯลฯ

5. **การศึกษาเพื่อพัฒนาคน** ได้แก่ การศึกษาแบบเสรี (ศิลปศาสตร์) ดนตรี ศิลปะ นาฏศิลป์ การละคร วรรณคดี ศิลปหัตถกรรม ปรัชญา ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นันทนาการต่าง ๆ งานอดิเรก ฯลฯ

6. การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ และเจตคติที่จะเหมาะสมเพื่อจะได้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังเช่น ความเข้าใจในองค์กรชุมชน ภารกิจของชุมชน ความสามารถในการชี้ระบุปัญหา การวางแผน การจัดการ การมีส่วนร่วม การประเมินผล ตลอดจนความรู้และทักษะอื่น ๆ ที่จำเป็นในการพัฒนาชุมชน

5. ลักษณะการให้บริการด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ลักษณะการให้บริการด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น อาจเลือกกระทำได้หลายวิธีด้วยกัน แล้วแต่ความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของคนในชาติ ลักษณะการให้บริการเท่าที่นิยมใช้กันในปัจจุบันนี้มีดังต่อไปนี้ (ทวีป อภิสัทธ, 2523 : 41) คือ

1. ใช้สื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน
2. ใช้สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น จุลสาร หนังสือคำรา แผ่นปลิว แผ่นโฆษณาต่าง ๆ
3. ใช้การฝึกงาน
4. ใช้การให้การศึกษาทางไปรษณีย์
5. ใช้วิธีจัดกลุ่มสนใจ
6. ใช้วิธีจัดกลุ่มผู้ฟังวิทยุ
7. ใช้การให้การศึกษาระหว่างปฏิบัติงาน เช่น การฝึกอบรมในโรงงานต่าง ๆ เป็นต้น
8. ใช้ Extention Program คือ จัดโปรแกรมให้บริการแก่ประชาชนโดยตรง
9. ใช้การจัดหลักสูตรระยะสั้น ๆ เพื่อฝึกอาชีพ การสอนให้รู้หนังสือ การสอนให้มีความรู้วิชาสำคัญต่อเนือง
10. ใช้การอบรมสัมมนาเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้แนวคิดและประสบการณ์ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

ในการจัดบริการด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ได้ผลดีนั้น บางครั้งบางสถานการณ์อาจจำเป็นต้องใช้หลาย ๆ วิธี หรือหลายลักษณะมาผสมผสานกันเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ ทักษะและเจตคติในตัวผู้เรียนอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

6. ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันอยู่ในหลายลักษณะ (อติสัย ชาตिकाแหง, 2529 : 215) กล่าวคือ

1. การศึกษานอกระบบโรงเรียนอาจเป็นรูปแบบทดแทนการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ในพื้นที่ที่การศึกษาในระบบยังไปไม่ถึง รวมทั้งพื้นที่ทางไกลทุรกันดารย่านเสื่อมโทรมในเมืองชนกลุ่มน้อย และบุคคลบางประเภทซึ่งด้อยโอกาสทางการศึกษา

2. การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาในระบบโรงเรียนอาจจะเป็นระบบคู่ขนาน และถ่ายโอนผลการเรียนระหว่างกันได้ เช่น เมื่อเรียนการศึกษาในระบบไปช่วงหนึ่งเกิดความจำเป็นไม่สามารถจะเรียนเต็มเวลาได้ ก็อาจจะออกไปทำงานและเรียนการศึกษานอกระบบ นอกเวลาทำงานได้ และใช้ผลของการศึกษานอกระบบโอนไปเรียนการศึกษาในระบบต่อไปเมื่อมีความต้องการ

3. การศึกษานอกระบบโรงเรียนในบางส่วนอาจเป็นส่วนเกื้อหนุนการศึกษาในระบบได้ เช่น การฝึกวิชาที่นอกสถานศึกษา และประสบการณ์ในการทำงาน ซึ่งอาจถือเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนในระบบได้

4. แทนที่การศึกษาทั้งสองระบบนี้จะแยกกันอยู่ดังปัจจุบัน อาจจะจัดรวมกันเสียเป็นระบบเดียวกัน แต่ให้วิธีการทั้งสองระบบนี้ยังคงมีอยู่ เช่น อาจมีการเรียนการสอนในรูปแบบการศึกษาในระบบ แต่ปรับให้ยืดหยุ่นโดยใช้หลักการของการศึกษานอกระบบมากขึ้น ส่วนใดของหลักสูตรที่จัดโดยวิธีการของการศึกษานอกระบบได้ง่ายกว่าและมีประสิทธิภาพว่าก็ควรจะใช้วิธีการของการศึกษานอกระบบแทน

5. การศึกษาทั้งสองระบบจะต้องพึ่งพาอาศัยกันในด้านอาคารสถานที่ บุคลากร เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ อยู่ตลอดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษานอกระบบโรงเรียนในปัจจุบันนี้ต้องอาศัยอาคารสถานที่ บุคลากร และสิ่งอำนวยความสะดวกของโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเป็นอันมาก

7. การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการศึกษาผู้ใหญ่

การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีขอบข่ายที่กว้างขวาง ครอบคลุมกิจกรรมและบริการทางการศึกษาสำหรับประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ในบางประเทศการศึกษานอกโรงเรียนมิได้เป็นแนวความคิดใหม่ แต่ได้มีบทบาทสำคัญมานานแล้ว เช่น การศึกษาวิชาการที่จัดสอนโดยศาสนา การฝึกอาชีพต่างๆ ในครอบครัว แต่มิได้เป็นการศึกษาที่มีแบบแผนแต่ประการใด การศึกษานอกระบบโรงเรียนที่จัดว่ามีแบบแผนได้แก่ การศึกษาผู้ใหญ่ ต่อมา มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งก็คือการขยายลักษณะของการจัดการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาผู้ใหญ่ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยทั่วไปของประเทศอื่น จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีรูปแบบเริ่มมาจากการศึกษาผู้ใหญ่นั่นเอง

คำว่า การศึกษาผู้ใหญ่ แต่เดิมหมายถึงการจัดการกิจกรรมการศึกษาให้แก่ผู้ใหญ่ที่พลาดโอกาสทางการศึกษาเมื่อตอนเยาว์วัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อ่าน-เขียนไม่ได้ และผู้ที่ได้รับการศึกษาเพียงระดับต้น ๆ เท่านั้น ความหมายและความคิดอย่างนี้ยังอยู่ในความเข้าใจของคนจำนวนไม่น้อย ในปัจจุบันมีผู้ให้ความหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ไว้มากมายหลายท่าน แต่ความหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ที่ได้จากการประชุมระหว่างชาติ (Faure, 1972 : 205) ที่ประชุมได้ให้ความหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ไว้ดังนี้ "การศึกษาผู้ใหญ่เป็นสิ่งทดแทนการศึกษาภาคบังคับที่ตนเองไม่มีโอกาสได้เรียน เป็นการเพิ่มเติมความรู้ทั่วไปนอกเหนือไปจากวิชาชีพที่มีอยู่ให้กับผู้มีการศึกษาน้อย เป็นการให้การศึกษาคู่แก่ผู้ที่ได้ศึกษาในระดับสูงมาแล้ว และยังหมายถึงการที่แต่ละคนได้พัฒนาตนเองด้วยลักษณะของการศึกษาผู้ใหญ่นี้อาจต่างกันไปในแต่ละประเทศ"

ในปัจจุบันมีความจำเป็นหลายอย่างที่ทำให้ผู้ใหญ่ต้องกลับมาเรียนอีกในรูปแบบแตกต่างกันมากมาย ถึงแม้ไม่ได้เข้าเรียนในสถาบันการศึกษาก็มีการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ซึ่งในสังคมตะวันตกกำลังเน้นเรื่องนี้ พยายามสนับสนุนและค้นหาวิธีที่จะช่วยให้คนสามารถศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง เพราะถ้าหากประชาชนเกิดนิสัยมีจิตสำนึกรักที่จะเรียน รักการค้นคว้า ผึกฝนด้วยตนเองแล้ว การศึกษาของแต่ละคนจะมีลักษณะต่อเนื่องเกิดการศึกษาคงตลอดชีวิต (Lifelong education) ได้

ความหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ในปัจจุบันกินความไปถึง การให้บริการการศึกษาแก่ประชาชนวัยผู้ใหญ่ทุกคนที่อยู่นอกโรงเรียน จึงเป็นบริการการศึกษาที่จัดให้แก่ประชาชนทุกระดับความรู้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความถนัด ความสนใจและความเหมาะสมของผู้เรียนแต่ละคน สถาบันที่ให้บริการก็มีแตกต่างกันมากมาย จุดมุ่งหมายหลักคือ ขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ในระยะหลังๆ นี้ ได้นำเอาสื่อมวลชนประเภทต่างๆ ตลอดจนเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในการให้การศึกษามากยิ่งขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยเปิด การศึกษาทางวิทยุ โทรทัศน์ นอกจากนี้ก็มีรูปแบบการฝึกอบรมต่างๆ เช่น สถาบันฝึกอบรมผู้บริหาร การฝึกอบรมในช่วงฤดูร้อน เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นการศึกษาผู้ใหญ่ทั้งสิ้น หากแต่มีรูปแบบการจัดและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป (ปฐม นิคมานนท์, 2528 : 78)

กิจกรรมการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกระบบโรงเรียนในแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี และสภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาของประเทศหรือสังคมนั้นๆ

ในช่วงระยะเวลา 30 ปี ยูเนสโกได้จัดประชุมเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น 3 ครั้ง ครั้งแรกประชุมที่เมืองเอลซิเนอร์ (Elsinor) ประเทศเดนมาร์ก และครั้งที่ 2 ประชุมที่เมืองมอลทริล ประเทศแคนาดา สำหรับการประชุมครั้งที่ 3 ได้ประชุมที่กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น

เมื่อยูเนสโกจัดประชุมเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ครั้งแรกที่เมืองเอลซิเนอร์ ประเทศสมาชิกเข้าร่วมประชุมเพียง 25 ประเทศ ครั้งต่อมาที่เมืองมอลทริล มี 51 ประเทศ และที่กรุงโตเกียว มี 89 ประเทศ จะเห็นได้ว่า ในแต่ละครั้งมีประเทศต่างๆ ส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุมมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะยูเนสโกมีสมาชิกเพิ่มขึ้นนั่นเอง ในการประชุมครั้งแรกที่จัดขึ้นนั้น เนื่องจากสหภาพโซเวียตรุสเซียไม่สนใจต่อยูเนสโกมากนัก ประเทศสังคมนิยมอื่นๆ จึงไม่ส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุมด้วย ส่วนประเทศที่กำลังพัฒนาที่ส่งผู้แทนเข้าประชุมเพียง 5 ประเทศ คือ จากทวีปเอเชีย 3 ประเทศ ลาตินอเมริกา 1 ประเทศ และแอฟริกา 1 ประเทศ การประชุมในครั้งนั้นได้เน้นถึงความพยายามขององค์การ สมาคมเอกชน สมาคมธุรกิจต่างๆ ตลอดจนสหภาพแรงงานที่จะทำให้ประชาชนในประเทศมีการศึกษาดีขึ้น

สำหรับการประชุมที่เมืองมอลทริลด์ก่อนนั้น เป็นไปในอีกลักษณะหนึ่ง การที่ประชาชนในหลายประเทศได้รับเอกราชและมีกิจกรรมหลายอย่างเป็นที่สนใจของนานาประเทศ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตลอดจนบทบาทของโทรทัศน์ในการแพร่ภาพสู่ประชาชนส่วนใหญ่ทำให้หลายสิ่งหลายอย่างเปลี่ยนไป จากการประชุมครั้งนี้ที่ประชุมได้เน้นหนักในหลักการที่ว่า ประชาชนทุกหนทุกแห่งควรมอบรับการศึกษาคู่ใหญ่ และรัฐบาลในแต่ละประเทศควรถือว่าการศึกษาคู่ใหญ่เป็นสิ่งที่สำคัญที่รัฐบาลจะต้องจัดให้มากขึ้น การประชุมครั้งนี้เหมือนกับการประชุมครั้งแรกในข้อที่ว่า การสนับสนุนบทบาทขององค์การเอกชนตลอดจนสนับสนุนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่นำมาซึ่งเสรีภาพ และในการประชุมครั้งนี้ได้กล่าวถึงเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ การจัดการไม่รู้หนังสือ โดยที่ประชุมได้เสนอแนะทางแก้ปัญหาบางประการ โดยกระตุ้นให้โรงเรียนสถานศึกษาต่าง ๆ ตลอดจนมหาวิทยาลัยเข้าร่วมในกิจกรรมของการศึกษาคู่ใหญ่มากขึ้น และให้มีการใช้อุปกรณ์และเครื่องมือต่าง ๆ ที่โรงเรียนมีอยู่แล้ว และสำหรับในระดับรัฐบาลที่ประชุมได้เรียกร้องให้มีความช่วยเหลือแก่ประเทศที่กำลังพัฒนาให้มากขึ้น นอกจากนี้ ที่ประชุมได้เสนอแนะขอขยายของการศึกษาคู่ใหญ่อย่างกว้าง ๆ ไว้ 10 ด้าน ซึ่งสามารถนำไปดัดแปลงใช้ได้ในทุกประเทศ ได้แก่

1. การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น
2. ช่วยเหลือประชาชนเข้าใจถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม
3. การพัฒนาเพื่อความเจริญส่วนบุคคล
4. ความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศ
5. กิจกรรมการศึกษาสำหรับผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา
6. ช่วยลดช่องว่างระหว่างประชาชนทั่วไปกับกลุ่มนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ
7. เตรียมประชาชนให้เป็นพลเมืองดีของประเทศ
8. การศึกษาสำหรับสตรีเพื่อช่วยให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่
9. ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์
10. การศึกษาในฐานะผู้บริโภค

ในการประชุมครั้งที่ 3 ที่กรุงโตเกียว ยูเนสโกได้ขอให้ประเทศสมาชิกเสนอเรื่องในที่ประชุมในขอบเขตเกี่ยวกับเรื่องแนวโน้มของการศึกษาผู้ใหญ่ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา บทบาทของการศึกษาผู้ใหญ่ในระยะยาว วิธีการใหม่ ๆ ปัญหาในการวางแผน การบริหารและการเงิน การฝึกอบรมบุคลากร ความก้าวหน้าของการศึกษาผู้ใหญ่ โดยความร่วมมือระหว่างประเทศ เพื่อจะไ้ทราบความคิดเห็น ประสบการณ์รวมทั้งข้อเสนอแนะต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการดำเนินการศึกษาผู้ใหญ่ และยูเนสโกได้จัดพิมพ์เอกสารชื่อ "An International Instrument on Adult Education" ขึ้น เอกสารฉบับนี้ได้เรียกร้องและสนับสนุนให้ทุกประเทศได้ตระหนักถึงความจำเป็นและให้ความเอาใจใส่ในการจัดบริการการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่ประชาชน เอกสารดังกล่าวได้สรุปถึงจุดประสงค์หลักในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งครอบคลุม เรื่องต่อไปนี้

- 1) การจัดกิจกรรมการศึกษาเพื่อช่วยให้บุคคลได้ตระหนักและมีความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาและสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม
- 2) กิจกรรมการศึกษาที่มุ่งปลูกฝังทัศนคติ และนิสัยในการใฝ่รู้ใฝ่เรียนชอบคิดค้นหาสิ่งใหม่ ๆ และพยายามพัฒนาตนเองอยู่เสมอ
- 3) เพื่อส่งเสริมความรู้ความสามารถและทักษะด้านวิชาชีพ
- 4) เพื่อให้ตระหนักถึงความผูกพันระหว่างบุคคลกับสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมประเพณี
- 5) ให้ความเข้าใจและยอมรับถึงความแตกต่างด้านวัฒนธรรมของคนกลุ่มอื่น ๆ ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างไปจากของตนเอง

8. ปัญหาการศึกษานอกระบบโรงเรียนและข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาของประเทศต่าง ๆ

8.1 ปัญหาของการศึกษานอกระบบโรงเรียน มีดังนี้

1. ปัญหาสากล เป็นปัญหาร่วมที่มักจะประสบและกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาปัญหานี้ประกอบด้วย 3 ประการ คือ

1.1 ปัญหาการวางแผน โครงการต่าง ๆ มักจะมีการคิดริเริ่มวางแผนและวาง

โครงการในเมืองใหญ่ภายใต้เงื่อนไขความเป็นเมือง (Urbanization) แต่มุ่งที่จะนำไปปฏิบัติ
ในชนบท ประชาชนในระดับท้องถิ่นได้รับการเมินเฉยจากนักวางแผนและนักวางโครงการในการ
จะให้มีส่วนร่วม

1.2 ปัญหาการประสานงาน ในการดำเนินงานแต่ละแห่งมักจะสร้างอาณาจักรของตนเอง ไม่ยอมเชื่อถือกันและกัน ถ้ามีการประสานงานกันขึ้นแล้วก็จะทำให้อำนาจลด
น้อยลง ฉะนั้น จึงเกิดความล่าช้าและการทำงานซ้ำซ้อนกัน

1.3 ปัญหาเรื่องความเข้าใจงานการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษา
นอกระบบโรงเรียนเพียงจะเป็นระบบการให้โอกาสการเรียนรู้แก่คนทั่วไป ทุกเพศ ทุกวัย แต่
ต่างสถานภาพและเนื้อหาแห่งการเรียนรู้ สิ่งเหล่านี้เป็นแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่ เกิดความสับสน
และไม่เข้าใจอย่างชัดเจนในเรื่องเกี่ยวกับคำนิยามและระบบการทำงานการศึกษาในระบบโรงเรียน

2. ปัญหาที่เกิดจากตัวแปรภายนอกองค์กร อันได้แก่ ปัญหาการประสานงานระหว่าง
หน่วยงานและประชาชนขาดโอกาสมีส่วนร่วมในการวางแผน วางโครงการและขั้นปฏิบัติงาน
และที่สำคัญยังมีช่องว่างระหว่างการศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษาในระบบโรงเรียน
ในระดับปฏิบัติการคือในเรื่องสัดส่วนความแตกต่างของงบประมาณการจัดการศึกษาทั้ง 2 ระบบ
ซึ่งทำให้มีผลกระทบต่อปริมาณการจัดกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียน

3. ปัญหาที่เกิดจากตัวแปรภายในองค์กร ประกอบด้วยการขาดกระบวนการวางแผน
และโครงการที่เหมาะสม ขาดเทคนิคการจัดการที่เหมาะสม ซึ่งรวมความถึงการจำแนก
หน้าที่และความรับผิดชอบของงานและการวิเคราะห์บุคลากรให้เหมาะสมกับลักษณะงานในความ
รับผิดชอบ และปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือผู้ปฏิบัติงานยังอาจจะเข้าใจหลักการศึกษานอก
ระบบโรงเรียนคลาดเคลื่อนและมองกิจกรรมเช่นนี้ในลักษณะโครงการต่างๆ ที่มีอยู่มากกว่ามอง
ในลักษณะหลักการ แนวคิดและแนวทางการดำเนินงานที่ยืดหยุ่นและสามารถประยุกต์กับชุมชนที่มี
ความแตกต่างกันในพื้นที่ทั้ง เมืองและชนบท

8.2 ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา

แนวทางในการแก้ปัญหาคือ การศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งประเทศต่างๆ ได้หาทางแก้ไขขึ้น เป็นแนวทางที่เหมาะสมกับลักษณะและโครงการสร้างสังคมของประเทศ ซึ่งประเทศหนึ่งก็ย่อมแตกต่างกันไปกับอีกประเทศหนึ่ง แต่ที่สำคัญคือ ต้องอาศัยกระบวนการวางแผนและวางโครงการ โดยยึดวัตถุประสงค์เป็นเกณฑ์และเสนอแนะบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบที่ควรจะขยายในรูปของผู้ประสานงานระหว่างหน่วยงานในการใช้ทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของมวลชน จึงใคร่ขอเสนอแนะแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน 2 ข้อ คือ

1. สร้างเงื่อนไขร่วม

1.1 สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ร่วมงานในหน่วยงานเดียวกันและต่างหน่วยถึงหลักการ เรียนรู้ตลอดชีวิตของมนุษย์ และถึงหลักการศึกษานอกระบบโรงเรียนในฐานะเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ดังกล่าว

1.2 วางแผนและวางโครงการร่วม กระตุ้นให้หน่วยงานต่างๆ กำหนดนโยบายร่วมแบบผสมผสาน และร่วมวางแผนแม่บทในการดำเนินงานสนองนโยบาย

2. อุดช่องว่างและข้อขัดแย้งระหว่างการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยพยายามจัดให้เกิดความเข้าใจกันทั้ง 2 ระบบ ให้ยอมรับว่าการศึกษาคือการเรียนรู้ โดยจัดกิจกรรมร่วมกันในด้าน การให้บริการศึกษาด้านวิชาชีพ การให้บริการการศึกษาเพื่อปรับปรุงสภาพชุมชนและครอบครัว และการจัดบริการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

9. การศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาตลอดชีวิตเริ่มมีมาตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก มนุษย์ซึ่งเจริญเติบโตรู้จักไตร่ตรอง มนุษย์ที่ความเปลี่ยนแปลงแห่งชีวิตได้หลอหลอมลักษณะของเขาออกมา ผู้ใฝ่หาความรู้ ประสบการณ์และการปฏิบัติที่ชำนาญ "การศึกษาตลอดชีวิต" คือ ความคิดใหม่ของกระบวนการศึกษาที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อระบบการศึกษาของโลก ถึงแม้ว่าจะมีการปฏิบัติ แต่การตระหนักถึงความสำคัญเพิ่งจะเริ่มเมื่อไม่นานมานี้เอง พัฒนาการของความคิด

เรื่องการศึกษาตลอดชีวิตที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของการศึกษาอาจเปรียบเทียบเหมือนกิจการค้นพบ
ว่าโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ของโคเปอร์นิคัสก็ได้ (Hummel, 1977: 31)

9.1 พัฒนาการความคิดในเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาเป็นกระบวนการที่ไม่จำกัดขอบเขตและเวลาการศึกษาของในทุกสถานที่ ใน
ครอบครัว พวกพ้อง ในพิธีศาสนา ในโบสถ์ โรงเรียนในการร่วมมือประสานงานในสังคม ห้อง
ถนน ตลาดและในสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ทุกคน เช่น การสนทนา ฟังนิทาน นิยาย การอ่านหนังสือ
เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ การดูภาพผนังลวดลายในโบสถ์ การท่องเที่ยวชมธรรมชาติ เป็นต้น

ความคิดใหม่ในเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต คือ ความพยายามที่จะจัดแผนการรูปแบบ
ความช่วยเหลือทางการศึกษาอันล้นพ้น ซึ่งสำคัญยิ่งในเมื่อบุคคลมีโอกาสรับข้อมูลการศึกษาเพิ่ม
มากขึ้น

ในศตวรรษที่ 19 โรงเรียนคือสถาบันการศึกษาของเด็กเพื่อฝึกหัดระเบียบวินัยและนำ
ไปสู่ระบบการคัดเลือกอันเข้มงวด เป็นผู้ผูกขาดการศึกษา "โรงเรียน" กลายเป็นเครื่องบังคับ
และถือเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของสังคมอุตสาหกรรม โรงเรียน
คือสถานที่ซึ่งเยาวชนได้ "เตรียมตัวเพื่อชีวิตข้างหน้า" ชีวิตมนุษย์แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ศึกษา
เล่าเรียน ทำงาน และวัยชรา สิ่งซึ่งเรียนรู้จากโรงเรียนยังคงใช้ประโยชน์ได้ตลอดชีวิต ยิ่ง
ไปกว่านั้น อนาคตของคนยังขึ้นกับการศึกษาเล่าเรียน โรงเรียนเป็นที่กำหนดโชคชะตา จุดหมาย
ปลายทางของมนุษย์ โรงเรียนให้ความก้าวหน้าและถือเป็นสถานที่ที่คัดเลือกทางสังคม สร้าง
เกียรติยศชื่อเสียงและกลายเป็นสถาบันที่มีอำนาจสูงสุดสถาบันหนึ่ง มีการบริหารงานที่เข้มแข็ง
ระแวดระวัง ป้องกันการแทรกแซงจากภายนอก และเพราะเนื่องจากเกียรติยศชื่อเสียงของ
การเป็นโรงเรียนทำให้ประเทศต่าง ๆ ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปการศึกษาระบบใหม่ ผลก็คือ
ความคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตพบกับอุปสรรคหลายประการ

ความคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตเป็นผลของการร่วมมือแลกเปลี่ยนในด้านความคิด
ประสบการณ์ระหว่างนักการศึกษา นักวิเคราะห์และนักบริหารจากประเทศต่าง ๆ เช่น ยูเนสโก
COUNCIL FOR CULTURAL CO-OPERATION (CCC.) ซึ่งก่อตั้งโดยสภาของยุโรป (The
Council of Europe) ที่เริ่มการปฏิบัติความคิดในเรื่องนี้ และเผยแพร่ไปทั่วโลก

ในปี พ.ศ. 2508 ยูเนสโกได้พิจารณารายงานของ พอล แลงกรัน (Paul Lengrand) เกี่ยวกับเรื่องความต่อเนื่องของการศึกษาอย่างไม่สิ้นสุด และมีการสนับสนุนให้ยูเนสโกรับหลักการเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งเรื่องนี้นับว่าเป็นการกระตุ้นระบบการศึกษาทั้งมวล ต่อมายูเนสโกได้พิจารณาเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต โดยรวมแนวหลักของเรื่องนี้กับเรื่องวิชาการศึกษา และข้อมูลเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตได้รับการยืนยันอยู่ในรายงานระหว่างชาติของคณะกรรมการระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาการศึกษา โดยมี นายเอดการ์ ฟอร์ (Edgar Faure) เป็นประธานจัดทำในรายงาน "การศึกษาเพื่อชีวิต" (Learning to be) คณะกรรมการเน้นถึงความคิดพื้นฐานใหม่ ๆ 2 เรื่อง คือ การศึกษาตลอดชีวิต และ สังคมเรียนรู้ (Learning society)

จะสังเกตได้ว่า ความรู้ที่ได้โดยการจำกัดเวลาเฉพาะในโรงเรียนเท่านั้น เมื่อพ้นวัยเรียนก็มิได้มีการเรียนหนังสืออีก มีผลทำให้เกิดการชะงักงาตตอนของการศึกษาตลอดชีวิต ดังนั้น จึงควรมีการเสริมความรู้เพิ่มเติมนับตั้งแต่เข้าสู่วัยผู้ใหญ่

การศึกษาผู้ใหญ่ในรูปแบบต่าง ๆ จึงกลายเป็นสิ่งจำเป็น และการศึกษาในโรงเรียนก็ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน แต่กระบวนการศึกษาทั้งหมดซึ่งแตกต่างกันนี้ต้องก่อให้เกิดผลมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น จึงสมควรจัดรวมกันให้สอดคล้องเป็นระบบการศึกษารวมระบบ คือ "การศึกษาตลอดชีวิต"

อย่างไรก็ตาม ต้องไม่นำเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตมาสัมพันธ์กับการศึกษาผู้ใหญ่ หรือการศึกษาต่อเนื่อง การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่องเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการศึกษาตลอดชีวิต เพราะในนิยามของการศึกษาตลอดชีวิตนั้น คำว่า การศึกษากินความหมายกว้างมาก

9.2 ความหมาย ลักษณะ และหลักการสำคัญของการศึกษาตลอดชีวิต

9.2.1 ความหมายการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาตลอดชีวิตเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมการศึกษาทุกรูปแบบทั้งการศึกษาในโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามธรรมชาติ หรือการศึกษารูปแบบไม่เป็นทางการ และครอบคลุมทุกช่วงอายุขัยของชีวิตมนุษย์ ความกว้างขวางเกือบจะไม่มีจุดจบของการศึกษาตลอดชีวิต ทำให้การศึกษาตลอดชีวิตเป็นอุดมการณ์อันหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ควรจะ

พากเพียรพยายามให้บรรลุถึง ในขณะที่เดียวกันก็มีผู้วิพากษ์วิจารณ์อยู่เช่นกันว่าแนวความคิดนี้จะเป็นเรื่องเพื่อผันเล่นลอย

อย่างไรก็ตาม ก็ได้มีการเสนอว่าให้ใช้การศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวความคิดหลักของนโยบายการศึกษาในอนาคตทั้งของประเทศพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนา (Unesco, 1972 : 182)

สำหรับความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต มีนักการศึกษาในต่างประเทศได้อธิบายไว้ซึ่งบางท่านได้ให้แนวคิดไว้นานมาแล้ว ซึ่งลำดับความเป็นมาได้ดังนี้

R.D. Leigh เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1930 ในนิตยสารการศึกษาผู้ใหญ่ (Leigh, 1930:123) ดังนี้

"แนวคิดทางการศึกษาที่เริ่มเป็นที่ยอมรับ... ได้แก่ แนวคิดที่ว่าการศึกษาเป็นกระบวนการตลอดชีวิต เริ่มต้นตั้งแต่เกิดและพัฒนาติดต่อกันไปจนกระทั่งตาย กระบวนการที่สัมพันธ์ประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิตของแต่ละบุคคลเข้าด้วยกัน กระบวนการที่ช่วยให้บุคคลได้ค้นหาความหมายและความจริงของชีวิต กระบวนการที่ทำให้ผู้เรียนได้เข้าร่วมกิจกรรมและเป็นผู้กระทำ (active participant) มากกว่าจะเป็นเพียงผู้คอยรับ (passive participant) เท่านั้น"

Paul Lengrand ได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) ไว้ว่า (Lengrand, 1970:3) เป็นกระบวนการการศึกษาที่ต่อเนื่องกันไปโดยปราศจากการหยุดนิ่ง เพื่อสนองความต้องการของผู้เรียนเพื่อพัฒนาศักยภาพในตัวผู้เรียนแต่ละคน ให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงได้

การศึกษาตลอดชีวิตเป็นผลรวมของการศึกษาในระบบ (Formal Education) การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-formal Education) และการศึกษาแบบธรรมชาติหรือไม่เป็นทางการ (Informal Education)

ในเอกสารงานวิจัยขององค์การยูเนสโก ชื่อ Learning to Be จัดทำในปี 1972 โดยอดีตรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการของฝรั่งเศส Edgar Faure (Faure, 1972:182) และคณะ ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารที่เรียกร้องความสนใจ และส่งผลให้รัฐบาลประเทศต่างๆ ทั่วโลก

ให้การสนับสนุนการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างจริงจังนั้น ได้กล่าวถึง การศึกษาตลอดชีวิตว่า

"การศึกษาตลอดชีวิตไม่ใช่ระบบการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง หากแต่เป็นแม่บทที่จะ พิจารณาการศึกษาโดยส่วนรวม พยายามมองการศึกษาแต่ละรูปแบบแต่ละระดับให้สอดคล้อง สืบเนื่อง และส่งเสริมซึ่งกันและกัน"

R. H. Dave เป็นผู้หนึ่งที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตอย่างจริงจัง ซึ่งมีผลงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้หลายเล่ม (Dave, 1976: 35-36) ได้อธิบายไว้ว่า

"การศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวคิดที่พยายามมองการศึกษาโดยส่วนรวมทั้งหมด ซึ่งรวมถึง การศึกษาในระบบโรงเรียน (formal) การศึกษานอกระบบโรงเรียน (nonformal) และการศึกษาที่ไม่เป็นทางการ (informal) และพยายามที่จะทำให้เกิดการประสาน สัมพันธ์กันระหว่างการศึกษาทุกรูปแบบและทุกระดับทั้งในแนวดิ่ง (ความต่อเนื่องด้าน เวลา) และในแนวนอน (ความประสมประสานในแง่กิจกรรมทางสังคม) นอกจากนี้ การศึกษาตลอดชีวิตยังมีลักษณะสำคัญยิ่งคือความยืดหยุ่นทั้งในแง่เวลา สถานที่ เนื้อหา และเทคนิคการเรียนการสอน ซึ่งมุ่งไปสู่การเรียนรู้ด้วยตนเอง (self-directed learning) การแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน และมีใจกว้างยอมรับว่าการเรียนรู้ มีหลายรูปแบบและหลายวิธีการ"

ยูเนสโกได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต (Unesco, 1976: 2) การศึกษา ตลอดชีวิตหมายถึง การพิจารณาการศึกษาโดยส่วนรวมทั้งหมด คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน กับโอกาสต่าง ๆ ที่บุคคลสามารถเรียนรู้จากนอกระบบโรงเรียนทุกรูปแบบ เพื่อจัดทำให้มี ความประสาน สอดคล้องและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน หลักการสำคัญอย่างหนึ่งนั้นตัวประชาชนเองจะต้องเป็นผู้รับ ผิดชอบต่อการศึกษาของตนเอง ด้วยการสร้างความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องระหว่างความคิดและ การกระทำของตนเอง

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง บุคคลทั้งปวง ย่อมจะมีโอกาสที่จะศึกษาเล่าเรียน เพิ่มพูนความรู้ความสามารถโดยตลอดชีวิตของตน

9.2.2 ลักษณะที่สำคัญของการศึกษาตลอดชีวิต

ลักษณะที่สำคัญของการศึกษาตลอดชีวิตมี 2 ลักษณะ (Rao, 1973: 49-50) คือ ประการแรก การศึกษาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต และประการที่สอง การศึกษามีลักษณะบูรณาการ คือ เป็นการประสมประสานกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตให้เกิดความพอดี เพื่อพัฒนาไปสู่ความสุขความเจริญทั้งในส่วนบุคคลและสังคม

แนวคิดที่ว่าการศึกษาเริ่มเมื่อเด็กเข้าโรงเรียนและสิ้นสุดการศึกษาเมื่อออกจากโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนั้น นับว่าไม่เพียงพอสำหรับชีวิตในสังคมปัจจุบันซึ่งพัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และพัฒนาทางความคิดอย่างรวดเร็ว ทำให้วิทยาการต่างๆ ที่ค้นพบล้าสมัยไปในเวลาไม่ช้า ในด้านสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว งานวิจัยทางจิตวิทยาการเรียนรู้ก็ชี้ให้เห็นความสำคัญของการให้การศึกษาอบรมสำหรับเด็กก่อนวัยเรียน (pre-school education) กล่าวคือ มากกว่าครึ่งหนึ่งในบุคลิกภาพทั้งหมดของเด็กจะก่อรูปขึ้นในช่วง 6 ปีแรกของชีวิต จึงเป็นสิ่งยืนยันได้ว่า การศึกษาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนที่เด็กจะเข้าเรียนในโรงเรียนเสียอีก และเมื่อออกจากโรงเรียนแล้วยังต้องเรียนรู้และฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สามารถก้าวทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม การศึกษาจึงเป็นกระบวนการสืบเนื่องตลอดชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

การศึกษาไม่เพียงแต่การเรียนรู้เพื่อสะสมความรู้ไว้ในสมองเท่านั้น หากแต่มุ่งให้เกิดพัฒนาการด้านบุคลิกภาพของแต่ละคนอย่างเต็มที่ ประสานกับความสำนึกในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม ประเทศชาติ ตลอดจนนานาประเทศจะเป็นจุดประสงค์สำคัญของการศึกษา

การเรียนรู้ การเล่น การทำงาน การใช้เวลาว่าง การพักผ่อนหย่อนใจ และกิจกรรมอื่นๆ จึงต้องมีความสอดคล้อง ประสานและต่อเนื่องกันตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

ลักษณะของการศึกษาตลอดชีวิตที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ ความเป็น "สากล" นั่นคือ การให้บริการทางการศึกษาจะต้องพยายามให้ครอบคลุมบุคคลในสังคม นั่นคือ การศึกษาเป็นกิจกรรมเพื่อมวลชน ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของสังคมประชาธิปไตยที่อยู่บนรากฐานของความเสมอภาคและความยุติธรรม

การศึกษาตลอดชีวิต ไม่ใช่ระบบการศึกษา ไม่ใช่หลักสูตรหรือวิธีสอนอย่างใดอย่างหนึ่ง หากแต่เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาสำหรับบุคคลแต่ละคนที่ควรจะได้รับตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ไม่ใช่เรื่องที่จะมานั่งเรียนกันในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในชีวิตเท่านั้น แต่หมายถึงกิจกรรมทุกอย่าง ทั้งการเรียนในโรงเรียน การทำงาน การพักผ่อน และประสบการณ์ทุกชนิดที่ส่งเสริมให้บุคคลได้เรียนรู้ เพื่อขยายความชำนาญ เพิ่มพูนประสบการณ์ เพิ่มประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นจุดหมายไปสู่ชีวิตที่มีคุณภาพ ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นการหลอมรวมประสบการณ์ทางการศึกษา การทำงาน การพักผ่อน การใช้เวลาว่าง และประสบการณ์ทุกชนิดเข้าด้วยกัน ดังนั้น การศึกษาจึงไม่ได้จำกัดวงว่าเป็นเพียงประสบการณ์ที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียนหรือสถาบันทางการศึกษาเท่านั้น หากแต่เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นตลอดเวลาและทุกสถานที่ เป็นกิจกรรมตลอดชีวิต การศึกษาเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่มหาศาล แง่มุมของชีวิตที่จะต้องศึกษานั้นไม่สามารถจะจำกัดขอบเขตได้ และนับว่าแต่ละคนจะยิ่งขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ ไม่มีสิ้นสุด

นอกจากลักษณะต่าง ๆ ของการศึกษาตลอดชีวิตดังที่กล่าวมาแล้ว การศึกษาตลอดชีวิตยังเป็นแนวคิดที่พยายามหลอมรวมการศึกษาทุกระบบให้เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งหมายรวมทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาไม่เป็นทางการ (Dave, 1975 : 3) ที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้บุคคลเกิดพัฒนาการอย่างเต็มที่ทั้งในด้านส่วนบุคคล สังคมและอาชีพการงาน การศึกษาตลอดชีวิตจะเป็นการมองการศึกษาทุกลักษณะที่เป็นผลรวมให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งกิจกรรมการศึกษานี้เกิดทั้งที่บ้าน ที่โรงเรียน ในชุมชน ที่ทำงาน เกิดจากสื่อสารมวลชนและสถาบันต่าง ๆ รวมทั้งการฝึกอบรมหรือการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ทำให้คนมีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญในสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น

จากแนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิต จึงทำให้นักศึกษามองการจัดการศึกษาในทัศนะใหม่ ทั้งแง่จุดมุ่งหมายของการศึกษา การจัดกิจกรรม และโครงสร้างของการศึกษารวมทุกระบบ เน้นพัฒนาการทุกด้านของบุคคลตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย การศึกษาตลอดชีวิตนี้ไม่ใช่เพียงแต่เตรียมตัวเพื่อการดำรงชีวิตเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงการประสานกระบวนการทุกอย่างในชีวิต การเรียนรู้และการดำรงชีวิตมีความเกี่ยวพันกันอย่างแนบสนิทและเกื้อหนุนซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นการพยายามแสวงหาหนทาง เพื่อช่วย

ให้บุคคลเกิดการพัฒนาในทุกด้านให้สูงขึ้นและดีขึ้นเรื่อยๆ ไป

9.2.3 หลักการของการศึกษาตลอดชีวิต

หลักการของการศึกษาตลอดชีวิตเป็นหลักการที่ครอบคลุมการศึกษาทุกระดับ การศึกษาตลอดชีวิตคือการประมวลการเรียนรู้ทุกอย่างเข้าด้วยกัน โดยการถือเอาสังคมทั้งหมดเป็นหลัก และไม่ว่าส่วนต่างๆ ของสังคมนั้นเมื่อรวมกันแล้วจะมีความสำคัญไปกว่าสังคมอันเป็นส่วนรวม การแยกการศึกษาออกเป็นส่วนๆ "โดยถาวร" นั้น ไม่ถือว่าเป็นการศึกษาตลอดชีวิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า การศึกษาตลอดชีวิตนั้นมิใช่ระบบการศึกษาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่เป็นหลักการในการจัดการศึกษาทั้งระบบ โดยเหตุนี้ การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นรากฐานของการพัฒนาองค์ประกอบต่างๆ ของการศึกษาทั้งระบบนั่นเอง (Lengrand, 1970)

หลักการของการศึกษาตลอดชีวิต (คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา, 2519: 73)

1. การจัดให้มีการศึกษาที่ต่อเนื่อง ข้อนี้นจำเป็นมาก ทั้งนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้ความรู้ค่อยๆ หดหายไป
2. การปรับโครงการและวิธีการต่างๆ ให้เข้ากับวัตถุประสงค์เฉพาะและแท้จริงของแต่ละชุมชน
3. การฝึกให้มนุษย์ในทุกระดับของการศึกษามีชีวิตที่สามารถยอมรับวิวัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนรูป
4. การนำเอาวิธีการอบรมและเผยแพร่ข่าวสารทุกชนิดมาใช้อย่างกว้างขวาง โดยไปไกลกว่าการให้การศึกษาในแบบเก่าและในเขตของสถาบัน
5. การสร้างความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างการกระทำในรูปแบบต่างๆ (ทางด้านเทคนิค การเมือง อุตสาหกรรม การค้า ฯลฯ) กับวัตถุประสงค์ทางการศึกษา

การนำหลักการการศึกษาตลอดชีวิตไปปฏิบัตินั้น ย่อมแตกต่างกันเป็นแน่นอน หลักการของการศึกษาตลอดชีวิตนั้นอาจนำไปใช้ได้หลายๆ อย่างต่าง ๆ กัน ไม่มีประเทศใดที่นำไปใช้ได้เหมือนกันและประสบผลสำเร็จในทำนองเดียวกัน การประยุกต์ใช้ก็ดี การประสบความสำเร็จก็ดีย่อมแตกต่างกันไป และขอกล่าวยืนยันว่าปัญหาการศึกษาตลอดชีวิตก็ดี การตกลงใจที่

จะนำหลักการนี้ไปใช้ก็ดี ตลอดจนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุหลักการก็ดี เหล่านี้ย่อมเป็นประเด็นสำคัญที่สุด

การจัดการศึกษาตลอดชีวิตนั้นไม่ถือว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นหลักสำคัญในการจัดการศึกษา แต่ถือว่าสถาบันต่างๆ ของสังคม เช่น วัดวาอาราม แหล่งอุตสาหกรรม แหล่งธุรกิจการค้า ตลอดจนแหล่งบริการชุมชนต่างๆ เหล่านี้ก็คือว่าเป็นสถาบันที่สามารถให้การศึกษาคือได้เท่าเทียมกันกับการศึกษาที่มีโรงเรียนเป็นแหล่งการเรียนรู้ ในหลักการของการศึกษาตลอดชีวิตนั้นจะไม่ถือว่า โรงเรียน วิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย จะเป็นแหล่งผูกขาดในการให้การศึกษาคือแต่เพียงอย่างเดียว แต่สถาบันสังคมอื่นๆ ดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษาตลอดชีวิตด้วย

ดังนั้น การจัดการศึกษาตลอดชีวิตควรจะเป็นรูปแบบที่จัดกันอย่างแพร่หลายในอนาคต รูปแบบของการจัดการศึกษาตลอดชีวิตมีหลายรูปแบบ ดังนี้